

LETTERKUNDE-ONDERRIG (KABV Gr 10-12)

Die belangrikste rede vir die lees van letterkunde in die klaskamer is om by leerders 'n sensitiviteit te wek vir taal wat meer verfynd, letterkundig, figuurlik, simbolies en betekenisvol gebruik word. Terwyl die meeste literêre tekste geskryf is vir genot, vermaak en uitbeelding, skryf baie ander skrywers prosawerke, dramas en gedigte oor hul eie idees, gedagtes, beginsels, ideologieë, geloofsoortuigings en kwessies wat hulle wil uitbeeld en verwoord, en wat hulle met voornemende lesers wil deel. Hul verbeeldingryke taalgebruik is waardetoevoeging tot hul skeppende werk.

Die onderrig van letterkunde is nie altyd maklik nie, maar dit is onmoontlik sonder die persoonlike en eerlike interpretasie en kommentaar van leerders. Indien 'n leerder nie 'n literêre teks self verstaan nie, het hulle nie veel geleer nie. Onderwysers moet daarteen waak om hulle eie interpretasies en idees oor literêre tekste aan leerders oor te dra. Hulle moet eerder soveel as moontlik leerderdeelname in die klas toelaat. Interpretasie gaan nie oor wat reg of verkeerd is nie, maar oor wat binne konteks van die literêre teks vir die leerder betekenisvol is.

WOORDELYS

afgeleide betekenis – 'n betekenis geskep uit wat geïmpliseer word om 'n nuwe begrip te vorm; dit wat tussen die lyne staan

aflei – 'n oordeel vorm uit wat vooraf gegee is of gebeur het; om die implikasies van wat gesê of geskryf is, te bepaal

afleiding – 'n woord wat bestaan uit 'n basisvorm (stam) plus voor en / of agtervoegsels

alliterasie – herhaling van dieselfde beginletters (medeklinkers / konsonante) in beklemtoonde lettergrepe, bv. *wie weet waar Willem Wouter woon*.

antiklimaks – die omgekeerde van klimaks; onverwagte, teleurstellende uiteinde, afloop; ommeswaai van iets.

antitese – teenstelling van gedagtes wat uitgedruk word deur parallelisme wat skerp teenoor mekaar staan, bv. *hoe meer haas, hoe minder spoed*

assonansie – herhaling van klinkers of vokale in beklemtoonde lettergrepe in twee of meer woorde, bv. *Oor die groen poel wat stil en dik / was van die bronslaai en die warm slik* (N.P. van Wyk Louw, *Raka*)

beeld – 'n prent of visuele voorstelling

beelding – ook figuurlike taal; woorde wat beelde (in konteks / sinsverband) in die gedagtes oproep

beeldspraak – taaluiting wat van figuurlike, oordragtelike taal gebruik maak, bv. vergelykings, metafore, personifikasie, metonimia (oornoeming), sinekdogee (gedeeltelike aanduiding), antonomasia (naamsverwisseling)

beklemtoning – die klem lê op, aksentueer, benadruk

denotasie (teenoorgestelde van *konnotasie*) – dit wat die begripsinhoud weergee of saamvat, die letterlike betekenis

dramatiese doelstelling – om 'n spesifieke reaksie by die toeskouer / lesers te ontlok

dramatiese ironie – 'n vorm van kontras; die karakter is onbewus van die ware toedrag van sake, terwyl die lesers / toeskouer / ander karakters weet wat werklik plaasvind. Dié ironie verhoog (of ontloft) spanning, genot en gehoordeelname

dramatiese struktuur – die bou van die drama (eksposisie / aanloop, motoriese moment, verwikkeling, ontwikkeling,

dubbelsinnigheid – tweërlei betekenis geskep deur die manier waarop woorde of sinne gebruik word; meer as een betekenis of vertolking. Wanneer dit onbewus gebruik word, kan dubbelsinnigheid betekenis versluier.

ekspliciet (in teenstelling met *implisiet*) – duidelik of direk

esteties – betreffende die skoonheidsin; staan in verband met sensitiviteit en waardering vir die skone soos die skoonheid van taal of die blywende waarde van tekste

eufemisme – versagtende uitdrukking of omskrywing; verbloeming; word gebruik om nie gevoelens seer te maak nie

figuurlike taal (teenoor *letterlike taal*) – sinnebeeldige, metaforiese, oordragteliike woorde en frases word gebruik

geestigheid – oorspronklike, verrassende, lagwekkende, grappige uitdrukking of gehoordeelname

geïmpliseerde betekenis – betekenis wat gevolgtrekking inhoud of toelaat; betekenis wat nie eksplisiet in die teks voorkom nie

genre – 'n soort letterkunde, bv. drama, kortverhale, gedigte, roman, volksverhale / folklore

gepastheid – taal moet gepas wees vir die konteks waarin dit gebruik word.

gevoelstaal (ook *emotiewe taal*) – taal en styl wat persoonlik is; sterk gevoelens wek; teenoorgestelde van nugtere, saaklike taal

herlees – 'n leesstrategie wat die leser nog 'n kans gee om 'n uitdagende teks te verstaan

hiperbool – 'n stylfiguur waarin buitensporige, doelbewuste oordrywing gebruik word; om iets groter as wat dit is, uit te beeld

holistiese benadering – 'n benadering wat al die vaardighede en verskillende soorte kennis in aktiwiteite gebruik

houdings – maniere van optrede of gedrag

idiomatiese uitdrukking – 'n uitdrukking wat die idioom of taaleie betref, kenmerkend van 'n sekere taal; idioome sluit in spreekwoorde, segswyses, gesegdes en spreuke

implisiet (teenoor *eksplisiet*) – wat nie direk in 'n teks gestel word nie, maar wel afgelei kan word

intonasie – vloei van die stem by praat, stembuiging

intrige – verwikkelde situasie wat 'n skrywer uitdink en waarop die verhaal gebaseer is (verwikkeling)

ironie – woordgebruik waarmee 'n mens die teenoorgestelde sê van wat jy bedoel;

karikatuur – 'n oordrewe uitbeelding (geskrewe of visueel) van 'n karakter en wat die spot dryf met persoonlike karaktertrekke of voorkoms; spotprent, spotbeeld, spotfiguur

klankbewustheid (ook *fonologiese bewustheid*) – die vermoë om tussen die afsonderlike klanke van 'n taal te onderskei

klanknabootsing (ook *onomatopee*) – die gebruik van klanknabootsende woorde om dit wat genoem word, te illustreer

klem (in 'n woord of 'n sin) – om 'n lettergreep in 'n woord of 'n woord in 'n sin te benadruk

klimaks (ook *hoogtepunt*) – die opwindendste, effektiefste of belangrikste deel van die storie, nie noodwendig aan die einde van die verhaal nie

komposisie – samestelling van verskillende dele tot een geheel

konflik – stryd; botsing; worsteling; die stryd tussen karakters of individue of groepe en hul omstandighede

konnotasie – wat gesuggereer word deur 'n woord of ding, dieperliggend as die letterlike of eksplisiete betekenis

konteks – die konteks waarbinne 'n teks geskep en ontvang word; verwys na die breë en onmiddellike situasie

kontekstuele leidrade – 'n leestegniek om alle aanduidings of leidrade in 'n teks te gebruik om betekenis te verklaar

kontras (ook *antitese, teenstelling*) – stylmiddel waarin twee uiterstes teenoor mekaar gestel word

kreatiewe denke – die denkproses oor idees of situasies op skeppende en ongewone maniere

letterlik (teenoor *figuurlik*) – die eenvoudigste, mees direkte betekenis van woorde

literêre tegnieke – letterkundige begrippe wat in literêre tekste gebruik word

magsverhoudings – verhoudings gemeet aan gesag en invloed

metafoor – gebruik een ding om 'n ander met soortgelyke eienskappe te beskryf

oksimoron – stylfiguur waarby twee teenoorgestelde begrippe met mekaar verbind word, bv. *ou nuus*, gewoonlik vir beklemtoning

onderbeklemtoning – die uitdruk van iets op 'n terughoudende wyse, eerder as om die volle feite of waarheid te verklap

oorsaak (sien ook *gevolg*) – dit wat aanleiding gee tot 'n handeling / gebeure / aksie / toestand

paradoks – skynbare teenstrydigheid, bv. *om die waarheid te sê, moet ek lieg*

personifikasie – beeldspraak waardeur menslike eienskappe en handeling aan lewlose dinge, diere of plante toegesê word

perspektief – 'n karakter / verteller se standpunt / siening oor kwessies in 'n roman of drama

register – die woorde, styl en grammatika wat in verskillende kontekste of situasies deur sprekers en skrywers gebruik word

retoriek – valse, oordrewe, verslete beeldspraak wat as oorversiering aangebied word

retoriese middels – middels soos pouses en herhaling, deur 'n spreker / skrywer / aanbieder gebruik sonder om doeltreffend te wees

retoriese vraag – 'n vraag wat gevra word nie om iets uit te vind nie, maar vir beklemtoning van wat reeds gevra is

ritme – afgemete beweging; in poësie die natuurlike beweging veroorsaak deur die reëlmatige opeenvolging van lettergrepe

rym – ooreenstemming van klank in die laaste lettergreep of woorde in digreëls, bv. *soms voel 'n mens of jy swewe en jy wonder of jy nog lewe*

samehang – onderlinge verband, deurlopendheid, aaneenskakeling

sarkasme – bytende, bitter spot; minagting wat wil seermaak of skok op persoonlike vlak

satire – iets wat hekelend spot met die lewe, dwaashede en wanpraktyke van die mens. 'n Satiriese literêre werk het gewoonlik 'n bewustelike sosiale inslag.

simbool – 'n teken / voorwerp wat 'n ander saak verteenwoordig; 'n tradisionele simbool soos 'n *kruis*

sleng (ook *slang of omgangstaal*) – 'n variëteit van Afrikaans wat dikwels by jongmense, bv. studente, gehoor word en nie noodwendig verkeerd is nie, bv. *Hulle het my 'n kop aangesit / Jy kan kwaai bestuur*

soeklees – om jou oë oor 'n teks te laat beweeg om spesifieke inligting te vind, soos wanneer jy 'n naam of nommer in 'n telefoongids soek of 'n trein- of busrooster raadpleeg

stem – dit verwys ook na die skrywer se eie persona – wie die skrywer is.

stemming – atmosfeer of emosie in geskrewe tekste; dit toon karakters se gemoedsgesteldheid; dit verwys ook na die atmosfeer wat deur visuele, oudio en oudiovisuele tekste geskep word.

stereotipe – vaste (en dikwels partydige) siening oor 'n spesifieke soort persoon (bv. vrou, immigrant, priester)

styl – trant of manier van skryf; die unieke manier waarop 'n skrywer woorde en sinne "rangskik" om 'n bepaalde effek te verkry. Dit sluit woordkeuse, toon, asook sinslengte in.

stylfigure (ook *stylleer*) – uitdrukking wat 'n styleffek teweegbring deur woorde nie in hulle normale of letterlike betekenis en funksie aan te wend nie (afwyking in woordgebruik), maar op 'n besondere wyse groter trefkrag of dramatiese beelding aan skryfwerk verleen, bv. oksimoron, metonimia, klanknabootsing, hiperbool, kontras, ironie, satire, humor, sarkasme, antiklimaks, klimaks, simboliek, eufemisme, litotes, paradoks, sinekdogee, sinestesia, antitese, antonomasia, elisie, woordspeling

subintrige – ondergeskikte verwickelde situasie wat 'n skrywer uitdink en waarop die verhaal gebaseer is (knoop, verwikkeling)

taalvariëteite (sien ook *variëteit*) – vorme van 'n taal wat patroonmatig van mekaar verskil

teks – dit is enige geskrewe, gesproke of visuele vorm van kommunikasie

tema – die sentrale idee in 'n literêre werk. 'n Teks mag meer as een tema hê

vergelyk (verwys ook na *kontras*) – om vas te stel op watter maniere dinge eenders of verskillend is

vergelyking – naasmekaarstelling van dinge om die ooreenkoms of verskil te bepaal

vertellersperspektief – verteller se standpunt vanuit 'n spesifieke hoek gesien (alwetend, alomteenwoordig, eerste- en derdepersoon)

vooroordeel – vooropgestelde idees oor 'n individu, groep, idee of saak; neiging om een saak bo 'n ander te stel

vooropplasing (in teenstelling met *agterplasing*) – letterlik gebruik, beteken dit om iets ('n objek) naby die voorkant van 'n raam te plaas; figuurlik gebruik beteken dit om een aspek meer as ander te beklemtoon

weergawe – ontwerp, voorlopige plan, konsep

woordspeling – die humoristiese gebruik van 'n woord om 'n ander betekenis uit te lig; op geestige wyse gebruikmaking van woorde wat verskillende betekenisse kan hê of woorde wat eenders klink, bv. woordspeling by grappe

wyse (ook *sinswyse*) – die wyse waarop 'n skrywer / spreker sy bedoeling, gevoel en houding teenoor 'n betrokke saak openbaar; in die klassieke tale word wyse d.m.v. werkwoorde uitgedruk, maar in Afrikaans word dit deur die sin uitgedruk, bv. onbepaald / infinitief, aanwysend / indikatief, aanvoegend / konjunktief, vraend / interrogatief en gebiedend / imperatief.